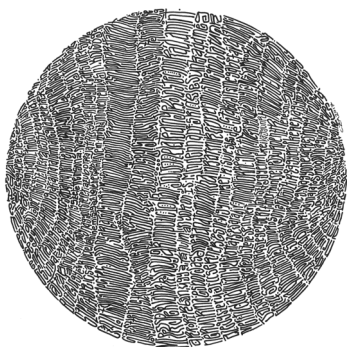

VARGA ATTILA

„MINDEN ALKOTMÁNYHOZ TARTOZIK EGY EPOSZ, ÉS MINDEN TÍZPARANCSOLATHOZ EGY SZENTÍRÁS”

– avagy a görög Antigonétól az amerikai Elektraig

...minden
jogintézménynek, jogi
szabályozásnak egy
adott országban, tehát
egy adott kulturális
közegben megvan
a legitimáló, igazoló
története, elbeszélése.

A „jog és irodalom”¹ téma vizsgálata – úgy is mint a jogelmélet, jogbölcselet tudományos igényű kutatási területe, illetve mint eszköz és módszer a jogászképzésben – mára – stílszerűen szólva – polgárjogot nyert.²

De miről is van szó?

Gondoljunk néhány nyilvánvaló tényre! Mindenekelőtt arra, hogy mintegy parafrázálva Széchenyi mondását, nyelvében él a jog, nyelvileg, nyelvi (nyelvészeti) struktúrákban és konstrukciókban, illetve ezek által meghatározott.

Másrészt, mintegy leegyszerűsítve, mit is csinál a jogász? Szövegeket ír, olvas, azokat értelmezi, indokol, fordít, megfejt, kitalál, konstruál, vagy éppen szóban és írásban manipulál.

A jog világa – a kimondott és a leírt szó

■ A jog által használt eszközök, például a *szerződések* a felek szándékát, akaratát hivatottak minél pontosabban, érthetően rögzíteni vagy éppen a valódi szándékot elrejtetni bizonyos hatóságok, például az adóhatóságok előtt. A *vádirat*ban az ügyész könyörtelen részletességgel ecseteli a vádlott által elkövetett cselekményeket, de ott van a *védőirat*, *védőbeszéd* is, mely ugyanazon személy ártatlanságát vagy a körülmények bűnös, rontó, kényszerítő erejét okolja. Említhetjük a *bírói ítéletet*, *határozatot*, melyek a bíró elé vitt bizonyítékok, vallo-

mások, adatok és saját mérlegelése alapján határozzák meg, hogy egyrészt jogilag mi történt, és mi ennek a jogi következménye, és kihirdetik a saját értelmezés szerinti törvényes igazságot. Gondolhatunk a *jogszabályok* kevesek által ismert és még kevesebbek által értett, de ehhez képest sokak által értelmezett szövegeire, előírásaira is. Végül pedig említem az esetenként jogászok által írt, feszesebb szerkezetű vagy a sokszor nem jogászok által megfogalmazott, gyakran önéletrajzi ihletettséggű, nem kifejezetten lényegre törő *kérelmeket, kérvényeket, beadványokat* stb.

A jogi eszköztár ezen a korántsem teljes felsorolásából is levonható az a következtetés, miszerint a jog nem egyszerűen betartandó szabályok összessége, hanem maga az élet, illetve a világ, amiben élünk.

A jognak főszabály szerinti írásbelisége és alkalmankénti szóbelisége megteremti a jól kimutatható metszéspontokat a szépirodalommal vagy akár a népi költészet, mondák világával. A joggal foglalkozó ember, a jogász mindenekelőtt vagy éppen kizárólagosan írásban és szóban fejezi ki tudományát, hivatását, és már csak ennek okán is feltételezhető a kapcsolat az irodalommal.

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy különösen a 19. században, illetve a 20. század első felében alkotó írók, költők jelentős része mind a magyar, mind a világ-irodalomban jogi végzettséggel rendelkezett, netán jogászként is dolgozott, vagy egyszerűen vannak jogi ismeretei, részben környezete, neveltetése vagy éppen tanulmányai folytán. Példaként említek néhány jeles író, költőt, akik hosszabb vagy rövidebb ideig jogot hallgatott vagy éppen végzett: Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Jókai Mór, Ady Endre, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, a világirodalomból pedig Molière, Goethe, Balzac, Flaubert, Kafka, Garcíá Lorca vagy éppen Vargas Llosa.

A jog maga az élet – téma az irodalomnak

■ A jog és irodalom kapcsolata Európában hagyományosnak tekinthető, hiszen egészen az antik görög és római kultúráig vezethető vissza. A jogelmélet egyik alapkérdése az írott és íratlan (isteni) törvények eltérő tisztelete; az ezek elsőbbsége körüli drámai vita jelenik meg Szophoklész *Antigoné* című drámájában. Kreón, a király a maga által kiadott írott törvények elsőbbségére hivatkozik, míg a fivéré, eltemetni kényszerülő Antigoné az írott törvények fölött álló örök, de íratlan isteni törvényekre. A konfliktus pedig elkerülhetetlenül drámai és tragikus, amit már nem a jog, hanem az irodalom, a művészet révén értünk meg.

Ugyanakkor az európai irodalom történetét végigkíséri a jog, a jogi kérdések sokasága, legyen szó a hatalomról, a hatalom gyakorlásáról vagy az azzal való visszaélésekről, az önkényről, a zsarnoksággal kapcsolatos közjogi kérdésekről, a tulajdonjog szerzéséről, gyakorlásáról, örökösödésről, bűncselekményekről, a bosszúról, az önbíráskodásról, az egyenjogúságról és főként annak megsértéséről vagy a nyomasztó szociális egyenlőtlenségről, méltánytalanságról. Shakespeare királydrámái,³ Molière⁴ emberi gyarlóságról, gyengeségről szóló tragikomédiái, Dosztojevszkijnek⁵ a bűn és bűnhődés lélektanát bemutató elemzése, Kafkának⁶ a jogi eljárások elidegenítő hatásáról alkotott abszurd és mégis valóságosnak érzékelt ábrázolása, Dickensnek⁷ a szociális nyomorról, a szegénységről, a társadalmi egyenlőtlenségről, elnyomásról készült nagyszabású tablói, Brechtnek⁸ a zsarnoki, konkrétan a náci ha-

talomszerzés allegóriájáról szóló vagy Ibsennek⁹ a női egyenjogúságot hirdető emberi drámái mind-mind jelzik ezt a szerves kapcsolatot.

Az, hogy miért is fordul az irodalom előszeretettel jogi kérdésekhez, legyenek azok elvontabb, elméletibb közjogi vagy nagyon konkrét magánjogi esetek, ez vélhetően az-za (is) magyarázható, hogy a jog az életről szól, némi túlzással mondhatnánk, hogy maga az élet, akár a hatalom gyakorlásáról, üzleti tárgyalásokról, tulajdonjogot érintő vagyoni vitákról vagy akár szerelemféléstől elkövetett cselekedetekről legyen szó.

A jog és az irodalom kapcsolatának jogelméleti kutatását az amerikai jogi szakirodalom indította el, majd az európai jogtudomány vette át, és vitte, illetve fejlesztette tovább.¹⁰

Az amerikai kutatás némileg leegyszerűsítve két területet különít el, mely szerint az egyik úgy jelenik meg, mint „jog az irodalomban”, a másik pedig úgy jelölhető, hogy „jog mint irodalom”.¹¹

Jog az irodalomban

■ Az irodalom, mint minden művészet, humanista, és fő témái között szerepelnek az igazságosság, a méltányosság, az egyenlőség kérdései, ezek jogi, morális, politikai megközelítései. A jogelmélet egyik több évezredes kérdésében a pozitív jog, azaz az írott jog és a természetjog (isteni jog) közötti viszony minden korban megjelenő feszültsége mutatkozik meg. Amikor már-már úgy látszott a 20. század első harmadában, hogy a pozitív (kelsen) normativizmus¹² győzedelmeskedik, akkor a második világháború tapasztalatait követő nemzetközi „békefolyamatok és rendezések” előrevetítették a különösen az emberi jogok természetjogi megalapozottságú rendszerének kidolgozását, érvényesítését.

Az irodalomban a jogok sokszor jogesetként, jogi ügyekként, jogilag releváns tényekként jelennek meg, amelyek mintegy elindítják vagy egyszerűen ürügyként szolgálnak a történetnek. Gondolhatunk arra, hogy a legtöbb, ha nem valamennyi Jókai regény alapja egy vagy éppenséggel több jogi eset. Az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáti Zoltán* a polgári jog alapintézményei köré fonódó történet. A tulajdon, az öröklés, a házasság, az apaság megállapítása, polgári eljárási kérdések, az elhúzódo perek magyar hagyománya mind-mind meghatározó jogi alapintézményei a magánjognak. Ugyanígy említhető „az arany ember” igencsak törvénytelen, a korabeli büntető jogot is sértő magatartása: csempészés, csalás, megtévesztés, bigámia. A *Fekete gyémántok* bonyolult koncessziós szerződése a bondavári szénbánya kiaknázásáról szól, *A kőszívű ember fiaiban* pedig a testamentum, a végakarát megváltoztatása és az 1848-as szabadságharcra kapcsolatos közjogi kérdések merülnek fel. De felidézhetjük Mikszáth *Különös házasságát*, mely lényegében az érvényes házasságkötés jogi feltételeinek megszegéséről szól, vagy a magyar költészet remekeinek köz és magánjogot érintő versszakait. Kölcseytől, Vörösmartyig,¹³ Petőfitől Aranyig, Adytól, József Attiláig, Babitstól,¹⁴ Radnótiig,¹⁵ Kosztolányitól Illyés Gyuláig¹⁶ és – hogy az erdélyi magyar írók, költők se maradjanak ki a sorból – Kós Károlytól Sütő Andrásig, Dsida Jenőtől¹⁷ Szilágyi Domokosig, Páskándi Gézától Veress Dánielig tarthat a felsorolás. A sor pedig korántsem teljes. Gondolhatunk Kós Károly irodalmi igényességgel megírt, meghatározó jelentőségű *Kiáltó Szó* című tanulmány-röpiratára, mely a transzilvanizmus eszméjének alapja. A jog számára rendkívül tanulságos, a jogászok számára mondhatni „kötelező olvasmány” Sütő Andrástól az *Egy lócsiszár virágva-*

sárnapja, mely jogi alapelveket mutat be szépirodalmi köntösben, különösen az ön-bíráskodás veszélyeire hívja fel a figyelmet. De említhető Páskándi *Erdélyi triptichonja* a három erdélyi püspökről, a vallásalapító egyházi emberekről (Dávid Ferenc, Péchi Simon, Apáczai Csere János) szóló püspökdrámák vagy Veress Dániel történelmi drámái, Wesselényiről Miklós életének utolsó számvető éveiről szóló drámája.

Ugyanakkor az irodalmi művekben megjelenő jog sokszor jogtörténeti vagy éppen jogi eszmetörténeti szempontból lehet izgalmas. A magyar, illetve erdélyi történelem, annak számos jogi vonatkozása szépirodalmi közvetítéssel került a szélesebb olvasóközönség elé. Világirodalmi példákat idézve Shakespeare királydrámáiból¹⁸ elének tárul az angol történelemmel az angol jogfejlődés, a jogi hagyományok is. A Dumas-kalandregényekben vagy Victor Hugo¹⁹ társadalmi regényeiben a francia történelem egy-egy korszaka jelenik meg, a francia közigazgatás és igazságszolgáltatási rendszer, annak visszasságai. Az orosz írók Tolsztoj,²⁰ Dosztojevszkij,²¹ Gogol,²² Csehov,²³ Paszternak²⁴ műveiben az emberi sorsok történelmi vagy éppen magánviharai nem nélkülözik a jogi konfliktusokat sem. Hasonlóképpen említhető az észak- és dél-amerikai irodalom nagyjai által megalkotott világokban (önkéntesen kiragadott példaként): egy előre bejelentett gyilkosság története (Marquez),²⁵ az emberi jogok megsértésének feltárása, a nemzeti identitásra való ébredés, az ír szabadságharcban való részvétel és az ezért vállalt halálbüntetés a kelta álmában (Vargas Llosa)²⁶. Az Egyesült Államok nagyvárosi társadalmát mozaikszerűen bemutató Dos Passos,²⁷ a koncepciók perék archaikus típusát a *Salemi boszorkányokban* megjelenítő Arthur Miller.²⁸ Az amerikai angol T.S. Eliot Becket Tamás mártíromságát bemutató *Gyilkosság a Székesegyházban* című drámája.

Már csak a címben tett utalás miatt is említésre méltó az amerikai drámairodalom egyik kiemelkedő alkotása, Eugene O'Neill *Amerikai Elektra* címmel ismertté vált drámatrilógiája, melyet igaz, ritkán vagy éppenséggel nem szoktak emlegetni a „jog és irodalom” összefüggéseinek kutatói.

A hangsúly kétségtelenül az emberi, családon belüli viszonyok rendkívüli végletes/végzetes drámaiságára, ennek lélektani motivációs hátterére tevődik, de ezen viszonyok java részét emberi, erkölcsi és jogi normák szerint is bűnös viszonyok alkotják, melyeket a jog éppenséggel a büntető törvénykönyv révén szabályoz.

A fentiekben felsoroltam ugyan egy sor magyar, erdélyi író, költőt, a világirodalom néhány jeles alkotóját, de tudni kell, hogy akár egy teljesen más névsor és művek is említhetők, amelyek legalább olyan relevánsak lehetnek a „jog az irodalomban” szempontjából.

Végezetül a jog az irodalomban kutatási irányzat keretében említem, hogy meglehetősen sok szépirodalmi alkotás foglalkozik a jogással mint szereplővel, a jogász hivatással, e hivatás feszítő erkölcsi problémáival. Éppen a jogszociológia tanulmányozza, elemzi azokat az irodalmi műveket, melyek a fenti kérdésekkel foglalkoznak, hiszen éppen arról kap értékes információkat, hogy a társadalom legalábbis egy perspektívából miként tekint a jogászokra és az ő munkájukra.

A jog mint irodalom

■ A jog és irodalom kapcsolatának kutatása eljut abba az irányba is, amikor már nem a jog különböző jelenségeinek (igazságosság, igazságszolgáltatás, méltányosság stb.) különböző szakági területeinek (büntetőjogi intézmények, bűncselekmények,

ezek üldözése, bírósági eljárások, szerződéses viszonyok, tulajdonviszonyok, házassági kapcsolatok stb.) vagy a jogi folyamatokban részt vevő „figurák” (bírák, ügyvédek, ügyészek, gyanúsítottak vádlottak, elítéltek, szerződő felek, házastársak stb.) megjelenése az irodalmi művekben a vizsgálat tárgya, hanem az irodalomtudomány eredményeit vagy éppen eszközeit igyekszik feltárni, használni a jogi jelenségek megértésében, értelmezésében.

A kutatás ezen aspektusával a „jog és irodalom” mozgalom alapítói is foglalkoztak, és arra a következtetésre jutottak, hogy a jog világában nagy jelentőséggel bírnak a különböző jellegű narratívák.

A már említett „jog és irodalom”-kutatás alapítójának tekinthető James Boyd White abból az alaptézisből indul ki, hogy nyelvében él az ember. „Az ember ezért és ezáltal társas lény, vagyis a beszéd – a nyelvi cselekvés – által határozza meg önmagát a közösségben, s egyszersmind ezáltal folyamatosan alakítja is ezt a közösséget. [...] Mindkettő, a jog és az irodalom is az egyén és a közösség identitását egyszerre kifejező, illetve létrehozó aktusok. A jog alapvető funkciója a közösség fenntartása, ezért lényege a közösség tagjai történeteinek az újra elmesélése, ami lehetővé teszi, hogy az általa kezelt konfliktus lezárásaként az egyén újra beilleszkedhessen a közösségbe, vagy megtalálja új helyét benne. White ezért a jogot a konstitutív retorika – vagyis közösségalkotó beszéd egyik formájának tekintette, ami csupán eszközeiben, formájában és fokozatilag különbözik az irodalomtól.”²⁹

A narratívák szerepéről a jog világában érdemes és szükséges is idéznünk e kör egy másik amerikai szakértőjét, aki a jog és a narratívák (az elbeszélések és történetek) kölcsönös függőségét tárja fel. Megállapítása szerint: „a jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem a világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és a narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.”³⁰

Kétségtelen, hogy minden jogintézménynek, jogi szabályozásnak egy adott országban, tehát egy adott kulturális közegben megvan a legitimáló, igazoló története, elbeszélése. Mi több, maga a kialakult kultúra bizonyos történeteken alapul. Példaként lehet említeni, hogy bizonyos országokban, a nyugati civilizáció egyes államaiban még létezik, érzékelhető a keresztény értékrend, jelen vannak mindazok a történetek, elbeszélések, amelyek a Szentírásból, keresztény hagyományokból, erkölcsből, filozófiából ránk maradtak. Az ószövetségi tízparancsolat egy része jelen van az erkölcsi normáinkban, elvárásainkban, de jogilag is szabályozásra került. Ha vesszük például a magyarországi családtámogatási rendszert, mely jogszabályokban, majd hatósági, közigazgatási eljárásokban jelenik meg, felfedezhetünk egy régebbi keresztény gyökerű történetet a család szerepéről, fontosságáról a társadalomban, de egy újabb történetet is, mely hozzátesz további érveket az előzőkhöz, nevezetesen a népesség fogyásának a megállítása, a családnak mint társadalmi értéknek a védelme stb. Más példa az, amikor a román polgári törvénykönyv kimondja, hogy a házasság csak férfi és nő között jöhet létre, és nem ismeri el, az azonos neműek között még a külföldön egyébként törvényesen megkötött házasságot sem. E mögött a törvényi szabályozás mögött is van egy keresztény gyökerű, alapvetően morális tartalmú történet.

A narratívák azonban nemcsak a jogi szabályozásokkal állnak szerves kapcsolatban, hanem egy sor egyéb jogi jelenséggel. A jog mint irodalom perspektívájában az egyik amerikai szerző a következő lehetséges tematikákat különböztette meg: „per és történetmesélés”, „kívülálló történetmesélés”, „retorika és történetmesélés”, „történetmesélés és megismerés”, „bizonyítás az irodalomban / bizonyítás mint irodalom”, „narratív szerkezet és bizonyítás”, „populáris kultúra és bizonyítás”, „jogszabályértelmezés és irodalomelmélet”, „bizonyításoktatás narratívák segítségével”.³¹

Anélkül, hogy ezeket a maguk részletességében elemeznénk, nyilvánvaló, hogy minden jogvita, minden peres ügy mögött van egy történet, mely alapját képezi, és van egy interpretáció, egy eltérő értelmezése vagy magának történetnek, vagy a jogszabálynak, amit a jogi konfliktusra alkalmazni kell. Ugyanakkor adott büntető- vagy polgári perekben nemcsak a vádlott, illetve a felek (felperes, alperes) vannak jelen, hanem adott esetben ott van az ügyész, az ügyvéd, a tanúk, mint bizonyos értelemben kívülállók. Az adott történetet különbözőképpen mesélik, beszélnek el, más-más szempontokat figyelembe véve. A meggyőzésben azonban az elbeszélés képessége, a retorikai készségek döntő szerepet játszhatnak. A történet elbeszélése nagyban hozzájárulhat a megismeréshez is. Természetesen ez nemcsak a peres ügyekre vonatkozik, hiszen a jogszabályi rendelkezések történeteinek, narratívájának a megfelelő elbeszélése nagyban segíthet nemcsak a megismerésben, a megértésben, de az elfogadásban és a tiszteletben tartásban is.

Vannak olyan jogviták, leginkább bűncselekmények esetén, de akár polgári ügyekben is, amikor a népi, társadalmi, a közvélemény elbeszélése fontos lehet akár a bizonyításban is. Legutóbb például a román sajtót és szélesebb közvéleményt egy örökbe fogadási ügy körülményei foglalkoztatták.

Arról nem is szólva, hogy a sajtó (mely a populáris elbeszélésnek nyújt anyagot, vagy sokszor helyettesíti azt) kialakította azt a gyakran elhibázott vagy éppen káros szokását, hogy a közvélemény informálásának ürügyén végez kvázi nyomozást, kivizsgálást, időnként még ítélezést is, miközben a sajtónak nem feladata az igazságszolgáltatás funkcióit, feladatait, tevékenységét, szerepét sem átvenni, sem kiegészíteni.

Ugyanakkor „megtörtént (jog)esetek” gyakran képezik irodalmi (regény, dráma, novella) vagy filmforgatókönyvek témájának alapját.

A törvények megszegése, különösen a bűncselekmények elkövetése mindig drámai vagy éppen tragikus, és súlyos lélektani folyamatokat indíthat el, illetve lelki következményekkel járhat, melyek már a jog szféráján kívül helyezkednek el. Ugyanakkor egy bírósági tárgyalás rendelkezik a drámaiság, a színpadiasság minden kellékével, és azal a „súlyosbító körülménnyel”, hogy ez nem fikció – a szereplők, bár játszhatnak szerepeket, de valójában az életüket, (felek esetében), munkájukat (bírók, ügyészek, ügyvédek esetében) „játsszák”, ennek minden lehetséges következményével.

Összegzés helyett

■ Bizonyára sokan felteszik a kérdést, hogy mégis miért szükséges a jog és irodalom viszonyának kutatása.

A jog és az irodalom kapcsolatának elemzése, kutatása azon túlmenően, hogy meglehetősen érdekes, és az, ahogyan ennyi szerteágazó összefüggésre mutat rá, mégsem öncélú, hanem fontos gyakorlati haszna is lehet.

Ez a gyakorlati „haszon” az, hogy a szépirodalmon keresztül jobban meg lehet érteni a jog rideg, merev, bonyolult világát.

De kinek is kellene megértenie?

Mindenekelőtt a társadalomnak, mert való igaz, hogy az egyes ember rendszerint nem szeret pereskedni, távol tartaná magát bármilyen közhatóságtól, de ezt élete során mégsem teheti. A jogszabályokon, a mindennapos jogügyleteinken keresztül pedig a jog jelen van életünkben, a mindennapokban. Az irodalom (az általa szerzett műveltség) azonban segít adott esetben feltárni azokat a történeteket, amelyek meghatározzák a jog világát, vagy éppen közelebb hozza a jog erkölcsi értéktartalmát, ennek megértését és elfogadását.

Ennél talán még fontosabb, és a kérdéssel, a kutatással foglalkozó szakértők számára az igazi tét, hogy miként lehet a „jog és irodalom” összefüggését mint témát, mint a jogelmélet egy területét vagy akár mint önálló segéddisziplínát a jogi oktatásban, a jogászképzésben meghonosítani.

Az irodalmi példák, az irodalmi szövegek, történetek elemzése nagymértékben segít a joghallgatóknak a jogi jelenségek megértésében, a jognak mint kulturális, civilizációs jelenségnek az elfogadásában, mintegy humanizálja a paragrafusok sokszor érthetetlen világát.

Másrészt magát a későbbi jogászt is humanizálja, hiszen nem az a jó bíró, ügyvéd, ügyész, aki csak a törvénycikkeket ismeri, hanem aki ezen igencsak felelősségteljes munkában képes emberként – művelt, érzékeny, empátiával rendelkező emberként – viselkedni.

Az elmúlt évek, talán évtizedek tapasztalata, hogy a jogászok egyre kevésbé műveltek, ugyanakkor nagy szükség van arra, hogy az elkerülhetetlen és minden tudomány- és szakterületen mutatkozó szakosodás ellenére legyenek mégis azok: széles látókörűek, és az ügyekben ne csak a paragrafusokat, hanem az embert is meglássák.

Az irodalom, a szépirodalom tanulmányozása, olvasása nagyban segít ezen képességek kialakításában, amittől nemcsak jobb jogászká, de jobb emberekké is válhatnak.

Tehát ezért (is) fontos, érdekes, hasznos és szükséges a jog és irodalom kapcsolatának, összefüggéseinek, talán kölcsönhatásainak a vizsgálata, elemzése, megismerése.

■ JEGYZETEK

1. A „jog és irodalom” az Egyesült Államokban az 1960-as évektől formálódó jogelméleti irányzat, amit sokan mind kritikai szemléletét, mind gyakorlati céljait tekintve, a jogi realizmus örökségét folytató Critical Legal Studies mozgalom egyik ágának tartanak és James Boyd White *Legal Imagination* című művének 1972-es megjelenéséhez kapcsolják.
2. Magyarországon közel két évtizede foglalkoznak rendszeresen a kutatási területtel a különböző jogi egyetemeken, és létrejött egy olyan szakmai műhely, mely már több (mintegy hat) konferenciát szervezett e kör kapcsán, és az ezeken elhangzott tanulmányok a jog és irodalom köréből kötetekben jelentek meg a Szent István Társulat Könyvkiadójának gondozásában. Példaként említem: *Iustitia kirándul* (2009), *Iustitia mesél* (2013), *Iustitia körülnéz* (2017), *Iustitia meghallgat* (2018). A téma magyar szakértői Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Nagy Tamás, Kiss Anna, Zódi Zsolt, akik a konferenciákat szervezték, illetve az egyes köteteket szerkesztették, de a legkülönbözőbb jogi területek szakemberei is közöltek tanulmányokat a jog és irodalom témaköréből. Az erdélyi magyar jogászok az elmúlt néhány évben fordultak e témához, elsősorban a kolozsvári Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetében.
3. William Shakespeare: *IV. Henrik; János király*.
4. Molière: *A fősvény; Tartuffe*.
5. Fjodor Mihajlovsz Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*.
6. Franz Kafka: *A per*.
7. Charles Dickens: *Copperfield David; Twist Oliver*.
8. Bertold Brecht: *Állítsátok meg Arturot!*
9. Henrik Ibsen: *Nóra*.
10. A „jog és irodalom” kutatási mozgalom amerikai megalapítói James Boyd White, Martha Nussbaum, Robert M. Cover, Robin West vagy Robert Ferguson. Robert M. Cover amerikai jogászprofesszortól származik az írássom című válaszított idézet is.

11. Ian Ward: *Law and Literature: Possibilities and Perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995. Ugyanerről a kérdésről: Szabadfalvi József (szerk.): *A jog és irodalom tanulmányozása. Mai angol-amerikai törekvések*. Prudentia Iuris 5. Bibor Kiadó, Miskolc 1996, 167–198.
12. Hans Kelsen osztrák jogtudós (1881–1973), az európai alkotmánybíráskodás és normatívizmus megteremtője. Fő műve magyarul: *Tiszta jogtan*. Rejtjel Kiadó, Bp., 2001. Fő tétele a jog és erkölcs szétválasztása, ugyanis szerinte így lehet a jog tiszta. Tisztán kell tartani a jogot a politikától, a filozófiától, az ideológiáktól vagy éppen az igazságosságtól, mely lényegében egy eszmény, tehát nem tudományos. A jog egyenlő a normával, a jog a normák összessége.
13. Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*.
14. Babits Mihály: *Jónás könyve*.
15. Radnóti Miklós: *Hetedik ecloga*.
16. Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* című verse; *Fáklyaláng* című drámája.
17. Dsida Jenő: *Psalms Hungaricus*.
18. Shakespeare: *III. Richárd; VI Henrik*.
19. Victor Hugo: *Nyomorultak*.
20. Lev Tolsztoj: *Háború és béke*.
21. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*.
22. Nyikolaj Vasziljevics Gogol: *A revizor*.
23. Anton Pavlovics Csehov: *Cseresznyéskert*.
24. Borisz Paszternak: *Zsivago doktor*.
25. Gabriel García Marquez: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája*.
26. Mario Vargas Llosa: *A kelta álma*.
27. John Dos Passos: *Mannahattani kalauz*.
28. Arthur Miller: *Salemi boszorkányok*.
29. H. Szilágyi István: *Jog és irodalom (habilitációs előadás)*. Iustum Aequum Salutare 2010. 1. sz. 15.
30. Robert M. Cover: *The Supreme Court. 1982 Term. Foreword: Nomos and Narrative*. Harvard Law Review 1983. 97. sz. 4–5. Idézi a kérdés magyarországi szakértője, Nagy Tamás, *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények* című tanulmányában. Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 59.
31. Lenora Ledwon: *The Poetics of Evidence* 21. QLR 2001, 1151. A kérdésről lásd még Nagy Tamás *Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tom LXI-II. 15, Szeged, 2003.

